

Werk in uitvoering

Hooglanders en recreanten

Remco Daalder in het Amsterdamse Bos

Grote grazers zijn in Nederlandse natuurgebieden al lang geen onbekenden meer. Behalve als dat natuurgebied vlakbij een grote stad ligt en druk wordt bezocht. De beheerders van grootstedelijke groengebieden hebben nog vaak angst voor botsingen tussen recreanten en grazers. De ervaringen in het Amsterdamse Bos leren dat die angst nergens voor nodig is. Grote grazers kunnen ook in drukke bossen hun bijdrage leveren aan de natuurwaarden – en aan de recreatieve waarden.

Het Amsterdamse Bos is 935 ha groot en krijgt elk jaar 4,5 miljoen bezoekers te verwerken. Daarmee is het één van de drukst bezochte bossen van Nederland. De Amsterdammers nemen 2,5 van de 4,5 miljoen bezoeken voor hun rekening. Zestig procent van de Amsterdammers bezoekt elk jaar het Bos, en dat doen ze gemiddeld zeven keer per jaar. Het Amsterdamse Bos is dus niet alleen heel druk, het wordt ook nog eens voornamelijk bezocht door stadsmensen, en die zijn – als we de plattelanders en sociologen mogen geloven – inmiddels volledig van de natuur vervreemd.

Logisch dus dat de Amsterdamse gemeenteraad in 1996 huiverig stond tegenover het voorstel van de beheerders om Schotse Hooglanders te introduceren op een vrij toegankelijk eiland in het Bos. Na een presentatie in de raadszaal ging de raad uiteindelijk akkoord, maar de introductie moest wel op de voet gevolgd worden met onderzoek naar de effecten op plant, dier en vooral mens, zodat men zonodig snel kon ingrijpen.

Vorbereidingen

Het te begrazen terrein bestond in 1996 uit 20 hectare bos en 10 hectare grasland en zag er nogal saai uit. Het bos was vanaf de aanplant in 1950 traditioneel beheerd door het vrijzetten van toekomstbomen. Hierdoor was het eenvormig. Het grasland werd tweemaal per jaar gemaaid, waarna het maaisel werd afgevoerd. De grens tussen gras en bos was zeer scherp. Overgangszones tussen bos en gras in de vorm van mantels en zomen waren afwezig.

Voor de introductie van de Schotse Hooglanders werd in het bosdeel van het gebied omvormingsbeheer uitgevoerd. In het bos werd groepenkap toegepast, waardoor in het kronendak gaten ontstonden van 0,5 - 1,5 maal de boomhoogte. Alle omgehakte bomen bleven in het terrein liggen (Daalder & Koop, 1997). Enkele bomen werden gebruikt om een aantal wandelpaden te versperren om zo een groter aaneengesloten rustgebied (van 8 ha) voor de dieren te maken.

De toegangen tot het terrein werden met hekken en rasters ingericht om ontsnappen van de dieren onmogelijk te

maken. Fietzers, wandelaars en ruiters konden deze toegangen wel gebruiken. Op het terrein zelf kwam een permanente houten kraal te staan en werd een drinkpoel met een doorsnede van 10 meter gegraven.

Alle terreinwerkzaamheden werden steeds door eigen medewerkers van de beheerdienst uitgevoerd. Dit bleek uiterst belangrijk. Deze medewerkers konden de talrijke passerende bezoekers precies vertellen wat er stond te gebeuren. Het enthousiasme van de medewerkers werkte aanstekelijk op de vaste bezoekers. "Wanneer komen die koeien nou eindelijk?" werd een steeds meer gestelde vraag.

De eerste weken

Op 23 augustus 1996 kwamen de koeien eindelijk. De wethouder Openbare Ruimte liet hoogstpersoonlijk een kudde van 4 koeien en 1 stier los en haalde daarmee alle lokale kranten. Een goed begin: heel Amsterdam was op de hoogte van de begrazing en de wethouder was alvast voor de zaak gewonnen. In de eerste weekeinden na de opening stroomden de bezoekers massaal toe. Het 30 ha grote terrein kreeg in mooie weekeinden soms enkele duizenden bezoekers per dag te verwerken. Die bezoekers troffen bij de ingangen informatieborden aan, die vooral wezen op de leuke kanten van de begrazing: meer natuur, leuke Hooglanders. Dus geen opsomming van wat voortaan niet meer mocht.

In die eerste kritische weken na de introductie moesten bezoekers en Hooglanders duidelijk aan elkaar wennen. De bezoekers waren soms erg opdringerig. Extreme voorbeelden waren de man die zijn zoontje op de kop van de stier wilde

Met koeien meer natuur!

SCHOTSE HOOGLANDERS IN HET AMSTERDAMSE BOS

Bij de voorlichting lag de nadruk steeds op de leuke kanten van de begrazing, niet op ver- en geboden.

De drinkpoel is op zichzelf al een verrijking van het landschap, en is leefgebied van Groene kikkers en Oeverlibellen.

zetten voor een foto en de groep als cowboys uitgedoste ruiters die de kudde in Bonanza-stijl probeerde op te drijven richting kraal. Enkele dagen na het cowboy-incident deed de inmiddels behoorlijk opgefokte stier een uitval naar een bezoeker, die er gelukkig slechts met kleerscheuren vanaf kwam. De stier werd onmiddellijk vervangen door een tammere seksegenoot.

Na die eerste roerige weken trad al snel gewenning op. De dieren raakten gewend aan de bezoekers en hun honden. De bezoekers leerden wat ze wel en niet konden doen en laten. Dat leerden ze door ervaring, maar ook door berichten in de kranten en door gesprekken met medewerkers van het Amsterdamse Bos die in de beginperiode juist met dit voorlichtingsdoel veel rondliepen in het gebied. Onder de bezoekers traden "opinion leaders" naar voren, vaste bezoekers die elke dag even kwamen kijken en nieuwelingen voorlichtten of zonodig tot de orde riepen. De voorlichtingstaak van de Bosmedewerkers werd steeds lichter. De mensen wisten het wel.

Drie jaar begrazing

Nu, in 1999, is het tijd voor evaluatie. De enkele botsingen tussen Hooglanders en bezoekers hebben zich afgespeeld in de eerste weken na de introductie. Na oktober 1996 hebben zich geen incidenten meer voorgedaan. Dit is niet alleen te danken aan de Hooglanders zelf, maar ook aan de oplettende toezichthouders van het Amsterdamse Bos. Toen ook de tweede stier de eerste tekenen van ongedurigheid richting mensen begon te vertonen kon hij preventief worden vervangen door een nog tammer exemplaar. Met een huurcontract is dat omwisselen geen probleem. Stier Tex 6 loopt nu ruim een jaar rond, tot volle tevredenheid van koeien en bezoekers.

Aan het einde van de winter 97-98 is op kleine schaal bijgevoerd met wat stro, omdat de conditie van de dieren door voedselgebrek zienderogen verminderde, wat veel commentaar van het publiek opriep. Dan blijken het Amsterdamse Bos en de Oostvaardersplassen

toch heel verschillende gebieden te zijn.

Incidenten tussen honden en Hooglanders hebben zich niet voorgedaan. Het aanlijngedoe werd na de introductie redelijk goed nageleefd, vooral door de sociale controle in het gebied. Maar ook de incidentele loslopende hond was geen probleem. Honden zijn veel banger voor Hooglanders dan andersom.

Na de geboorte van de kalfjes zijn de dieren wat gevoeliger voor menselijke benadering dan in de rest van het jaar. Ze trokken zich op drukke dagen dan wat meer terug in de grotere bospartijen. Maar zelfs als je de kalfjes beetpakte reageerden de Hooglanders niet aanvallend: de moeder dringt zich tussen belager en jong en gaat er vervolgens met jong van door.

In die drie jaar heeft geen enkele klacht het beheerkantoor bereikt. Er waren wel veel positieve reacties, bijvoorbeeld van de mensen die meegingen op één van de speciale Hooglanderexcursies, georganiseerd in samenwerking met het Amsterdams Stadsblad, het grootste Amsterdamse huis-aan-huisblad. De

dienst Ruimtelijke Ordening van de gemeente Amsterdam heeft in november 1998 200 bezoekers van het begrazingsgebied in een mondelinge enquête hun mening over het project gevraagd (dRO, 1999). De ondervraagde mensen bezochten het gebied vooral om te wandelen en vanwege de rust en stilte die het gebied uitstraalt. Van de niet-hondenbezitters onder de ondervraagden bezocht ruim 20 % het gebied speciaal vanwege de Hooglanders. Voor deze groep vormen de koeien dus een recreatieve attractie op zichzelf. Van de hondenbezitters bezocht 5 % het gebied speciaal vanwege de Hooglanders. Hondenbezitters en niet-hondenbezitters bleken nauwelijks te verschillen in hun waardering voor de begrazing. Zij gaven het project gemiddeld een 8,1 op een schaal van 0 tot 10, en dat is volgens de dRO-onderzoekers uitzonderlijk hoog. Maar liefst 91 % van alle ondervraagden gaf aan dat men het project graag gecontinueerd ziet. Iets meer dan de helft van de ondervraagden (54 %) zei dat men geen uitbreiding van het project wenste: het was wel genoeg zo.

Natuur

Naast mensen werden ook planten en dieren onderzocht. Uiteraard zijn de resultaten van natuuronderzoek na zo'n korte begrazingsperiode maar beperkt bruikbaar. Pas op de langere termijn zal duidelijk worden waar het met de natuur in het gebied naartoe gaat. Maar voorlopig zijn de resultaten bemoedigend en kunnen ze dienen om bezoekers voor te lichten en om twijfelende gemeente-bestuurders over de brug te trekken.

De Bonte & Lemaire (1999) van FLORON concludeerden dat de begrazing heeft geleid tot een duidelijke vergroting van de structuurvariatie in de graslanden en zomen. Ook bleek de soortenrijkdom van zomen en lage grasland-vegetaties in het begraasde deel hoger te zijn dan in een onbegraasd, traditioneel beheerd controlegebied. In het grasland had het eentonige beeld van vóór de begrazing plaats gemaakt voor een afwisseling van hoge en lage, open en gesloten vegetatie. Meidoorn (*Crataegus monogyna*) en Els (*Alnus glutinosa*) vestigen zich met succes op de open delen. De

Sleedoorn (*Prunus spinosa*) kruipt vanaf de bosrand via wortelopslag het open terrein op. In het begraasde gebied zijn de plantensoorten niet homogeen over het oppervlak verdeeld (zoals in onbegraasd terrein) maar vormen ze duidelijke clusters.

Van Zuijlen & Wallis de Vries (1999) van De Vlinderstichting vonden in het begraasde terrein meer dagvlindersoorten (15) en sprinkhaansoorten (4) dan in het onbegraasde controlegebied (respectievelijk 12 en 2). Daarnaast waren de aantallen exemplaren per soort van de meeste dagvlinders en van alle sprinkhanen in het begraasde gebied veel hoger.

Niet onderzocht, maar wel voor iedereen duidelijk waren een explosieve toename van de Oeverlibel (*Orthetrum cancellatum*) en van muizen. Dat laatste veroorzaakte een toestroom van roofvogels als Buizerd (*Buteo buteo*) en Torenvalk (*Falco tinnunculus*) en van Blauwe reigers (*Ardea cinerea*), die zich op het halfopen grasland als prima muizenvangers ontpopten.

Kosten

Veel mensen denken nog steeds dat de inzet van grote grazers een besparing van de beheerkosten betekent. In het Amsterdamse Bos was het omgekeerde het geval. Tot 1996 werd het begraasde terrein onderhouden door tweemaal per jaar te maaien (met afvoer van het maaisel) en door langs de paden snoeiwerk te verrichten. De kosten voor dit onderhoud bedroegen f 20.000,- (inclusief BTW) per jaar. In de jaren 1997 en 1998 kostte het onderhoud van hetzelfde terrein f 44.500,- Dit bedrag is opgebouwd uit de huurkosten van de Hooglanders, uit materialen voor klein onderhoud en vooral uit uren, benodigd voor toezicht (jaarlijks 480). In een minder druk bezocht gebied zijn waarschijnlijk veel minder uren voor toezicht nodig.

Het project is relatief duur vanwege de geringe grootte. Een uitbreiding van het te begrazen gebied zou nauwelijks een stijging van de kosten met zich meebrengen, omdat het toezicht nauwelijks meer tijd zou vergen. De kosten van traditioneel beheer nemen echter recht evenredig toe met een oppervlaktestijging. Dus: hoe groter het begraasde gebied, hoe goedkoper de begrazing met Hooglanders wordt ten opzichte van traditioneel beheer.

Doorgaan

De beheerders van het Amsterdamse Bos hebben inmiddels besloten om door te gaan met de Hooglanders. De hogere beheerkosten wegen op tegen de hogere natuurwaarden en het plezier dat de bezoekers aan de koeien en aan de resultaten van hun gegraas beleven. De inzet van de Schotse Hooglanders in het Amsterdamse Bos is een succes. Wat betreft de interactie tussen dieren en mensen is dit succes achteraf gezien vooral te danken aan de volgende zaken:

- een intensieve begeleiding met voorlichting (info-borden, regelmatig aandacht in de media, excursies) waarbij de nadruk steeds lag op de leuke kanten van het project, en niet op verboden en geboden;
- de persoonlijke inzet van bosmedewerkers bij de inrichting en het toezicht in het gebied, waardoor het enthousiasme snel op de bezoekers oversloeg;
- de betrokkenheid van de gemeente-bestuurders, bereikt door een presentatie in de raadszaal, de opening door de wethouder en door tussentijdse rapportages;
- de beslissing om geen koeien te kopen, maar om ze te huren. Hierdoor kunnen agressievere dieren snel worden omgewisseld.

Literatuur

- Bonte, A.J. de & A.J.J. Lemaire, 1999.** Effecten van begrazing op de flora en vegetatie in het Amsterdamse Bos. FLORON-rapport 13, Stichting FLORON, Leiden.
- Daalder, R. & H. Koop, 1997.** Bosvorming in het Amsterdamse Bos. De Levende Natuur 98(3): 84-88.
- Dienst Ruimtelijke Ordening, planteam WVG, 1999.** Schotse Hooglanders in het Amsterdamse Bos. dRO, Amsterdam.
- Zuijlen, M. van & M. Wallis de Vries, 1999.** Het Amsterdamse Bos: dagvlinders en sprinkhanen bij grazen of maaien. Rapport VS 99.08. De Vlinderstichting, Wageningen.

Drs. R. Daalder
Amsterdamse Bos
Nieuwe Kalfjeslaan 4
1182 AB Amstelveen

De auteur werkt sinds 1 juli 1999 bij
dienst Ruimtelijke Ordening
Postbus 2758
1000 CT Amsterdam